

Методика логопедичної роботи з подолання порушень писемного мовлення

ЗМІСТ

Основні принципи корекційно-логопедичної роботи	2
I. Подолання фонетичних помилок	4
II. Подолання помилок мовного аналізу та синтезу.....	7
III. Подолання оптико-просторових і графічних помилок.....	10
IV. Подолання лексико-граматичних помилок	13

Механізми порушень читання і письма є дуже схожими, тому і корекційна робота має багато спільних принципів. Наша головна мета – не просто виправити помилку, а відновити ті психічні функції, які її спричинили, і довести ці нові навички до **автоматизму**.

Розглянемо детально, як ми працюємо з різними типами помилок, використовуючи спеціальні вправи.

Основні принципи корекційно-логопедичної роботи

Під час планування роботи з подолання порушень писемного мовлення слід враховувати такі важливі принципи:

1. **Принцип комплексності:** полягає у корекційному впливі на весь комплекс мовленнєвих порушень – усне мовлення, читання та письмо.
2. **Патогенетичний принцип:** передбачає врахування механізмів порушення. Корекційна робота має бути спрямована на відновлення порушених психічних функцій, які забезпечують опанування операцій читання та письма (наприклад, порушення письма, спричинені вадами слуховимовної диференціації фонем, вимагають корекції слухового контролю та фонематичного уявлення).
3. **Принцип урахування психологічної структури процесів:** метою є не лише формування мовленнєвої дії чи операції, а й доведення їх до **автоматизму**.
4. **Принцип максимальної опори на полімодальні аферентації та збережені аналізатори:** передбачає застосування різних функціональних систем. Наприклад, диференціацію фонем спочатку здійснюють за участю **зорової, кінестетичної та слухової аферентацій**. У разі порушення фонематичного сприймання, звуковий аналіз формують, спираючись на **оральний образ звука** (кінестетичні відчуття), а за оптичної дисграфії — на **руховий аналізатор** та **тактильне сприймання**.

5. Принцип поетапного формування розумових дій: дії поступово переводяться із зовнішнього плану у внутрішній (від розгорнутих операцій у зовнішньому плані, через зовнішнє мовлення, до автоматизованих розумових дій у внутрішньому плані). Формування аналізу і синтезу слід починати з найпростіших видів, спираючись на збережені аналізатори та наочність.

6. Принцип урахування зони «найближчого розвитку» (за Л. Виготським).

7. Принцип поступового ускладнення завдань та мовленнєвого матеріалу.

8. Онтогенетичний принцип: врахування етапів та послідовності формування певних функцій у процесі розвитку. Наприклад, корекція оптико-просторових помилок включає послідовний розвиток орієнтації у власному тілі, у навколишньому просторі та визначення просторових співвідношень графічних зображень.

9. Принцип дієвого підходу: корекційний вплив на всіх етапах мовленнєвої діяльності (мотив, програмування, операції читання і письма, етап контролю).

I. Подолання фонетичних помилок: Заміни та змішування букв

Фонетичні помилки (заміни та змішування букв, близьких за акустико-артикуляційними ознаками) виникають через порушення слухових функцій: слухової уваги, мовнослухової пам'яті та слухового контролю, що ускладнює фонематичне розрізнення.

Мета цієї роботи – сформувати у дітей **звукову диференціацію фонем**. Ми максимально спираємося на збережені аналізатори (зоровий, тактильний, кінестетичний), щоб "обійти" слабку ланку.

Етапи корекційної роботи з диференціації звуків:

1. Розрізнення кожного зі змішуваних звуків окремо Ми ретельно уточнюємо артикуляцію та звучання кожного звука, використовуючи зорове, слухове, тактильне сприймання та кінестетичні відчуття.

• Приклади вправ на I етапі:

- ★ **Визначення наявності та місця звука в слові** (початок, середина, кінець).
- ★ **Виділення слів із певним звуком** із речення чи тексту.
- ★ **Письмові вправи:** Вставити пропущену літеру в слово; доповнити речення словом із заданим звуком.

Важливо: Якщо в дитини порушена звуковимова (це називається акустико-артикуляторна форма дисграфії), ми починаємо з корекції артикуляції. На початкових етапах ми навіть **виключаємо промовляння**, щоб не спровокувати помилки через неправильну власну вимову. Всі завдання виконуються на основі слухового та зорового сприймання.

2. Слухова та вимовна диференціація змішуваних звуків На цьому етапі ми працюємо зі словами, які містять звуки, що змішуються на письмі. Ми співвідносимо кожний звук із відповідною схемою та літерою.

• **Приклади вправ на II етапі:**

- ★ **Контрольні письмові вправи:** Списування вербального матеріалу, що містить змішувані фонемографи.
- ★ **Диктанти:** Зорово-слухові, слухозорові, зорові та слухові диктанти.
- ★ Самостійне записування назв малюнків або складання оповідань, що містять ці звуки.

Формування слухового контролю та пам'яті

Для подолання фонетичних помилок критично важливо сформувати **слуховий контроль** — це забезпечує виявлення та виправлення помилок без допомоги дорослого.

- **Розвиток слухового контролю (методика Є. Данілавічюте):**

Спочатку вчимо учнів контролювати та оцінювати **чужу** правильну і помилкову вимову.

- ★ **Вправа з паронімами:** Педагог називає малюнки, що зображують слова-пароніми, і просить дітей оцінити правильність висловів. Наприклад: «Це коза. (Ні, це коса)».
- ★ **Вправа зі спотвореною вимовою:** Педагог називає зображені предмети, навмисно спотворюючи звуки, і просить дітей оцінити його вимову. Наприклад: «Це іюбака. (Ні, це собака). Це суба. (Ні, це шуба)».
- ★ На пізніших етапах контроль переводиться у **внутрішній план** (на рівні уявлень), де учень може оцінювати власне мовлення.

- **Розвиток мовнослухової пам'яті:**

- ★ **Вправа на відтворення послідовності:** Педагог називає ряд (від трьох до семи) звуків, складів чи слів, а учні мають їх відтворити, використовуючи схеми або малюнки.
- ★ **Ускладнені завдання:** Із названих слів запам'ятати лише ті, що містять заданий звук, або, навпаки, ті, в яких він відсутній, і відтворити їх за допомогою малюнків.

II. Подолання помилок мовного аналізу та синтезу: Пропуски, перестановки, дописування букв

Ці помилки виникають через несформованість фонематичного аналізу та синтезу – найскладнішої форми мовного аналізу.

Наше завдання – сформувати **поетапну дію звукового аналізу слова**, керуючись принципами формування розумової дії (за П. Гальперіним):

1. **Усвідомлення завдання:** Підкреслена вимова допомагає "доторкнутися" до звукової структури слова.
2. **Засвоєння дії з предметами:** Використання фішок та графічних схем для матеріалізації звукової структури.
3. **Засвоєння дії в плані голосного мовлення:** Дитина послідовно промовляє звуки.
4. **Перенесення дії в розумовий план:** Аналіз виконується за уявленням, промовляння знімається.

Послідовність формування звукового аналізу:

Корекційна робота відбувається від простіших одиниць до найскладніших.

1. Формування складового аналізу: Вчимо ділити слова на склади, використовуючи допоміжні прийоми (відплескати, відстукати) та правило: «У слові стільки складів, скільки голосних звуків».

2. Визначення звукової структури кожного виділеного складу: Акцентуємо увагу на виділенні голосного звука (наприклад, протяжною вимовою).

3. Визначення послідовності звуків у слові: Починаємо з однокладових слів без збігу приголосних (*сон, мир*), поступово ускладнюючи до дво- та трискладових слів зі збігом приголосних (*трава, блискавка*).

4. Визначення кількості звуків у слові: Поєднання послідовного називання звуків та їх підрахунку.

• **Приклади вправ на формування фонематичного аналізу:**

- ★ **Частковий аналіз:** Виділення звука на фоні слова на основі опису його артикуляції (для парних звуків).
- ★ **Зіставлення слів-паронімів:** Визначення відмінності у звучанні. Наприклад: «Чим відрізняються за звучанням ці слова? Коза — коса, лис — ліс, кит — кіт».
- ★ **Трансформація звукоскладової будови:** Змінити звуковий склад слова, щоб утворилося нове слово. Наприклад: «Що потрібно змінити в слові *мак*, щоб утворилося слово *рак*?». Або переставляння складів: «ка-бан» → «бан-ка».

- ★ **Гра «Ланцюжок»:** Придумати слово, що починається з останнього звуку (або складу) попереднього слова.
- ★ **Письмові вправи для закріплення:**
 - ✓ Вставити пропущені літери: *кі...ка, сон...е*.
 - ✓ Придумати та записати слова, в яких заданий звук буде першим, другим, третім чи останнім.
 - ✓ Придумати слова до відповідної графічної схеми або за заданим ритмічним малюнком (наприклад, тА-та-та — *азбука, дівчинка*).

III. Подолання оптико-просторових і графічних помилок

Ці помилки – результат недостатньо сформованих зорово-просторових уявлень, зорового аналізу, гнозису та моторних функцій, необхідних для засвоєння зорово-моторного образу букви.

Методика ґрунтується на **онтогенетичному принципі**:

1. Розвиток орієнтації у власному тілі та просторі

Це основа для розуміння просторових співвідношень.

- **Орієнтація у власному тілі:** Диференціація правих і лівих його частин. *Наприклад:* Підняти свою «основну» (праву) руку, назвати її, уточнити, що роблять цією рукою. Виконання складних завдань: «Доторкнися лівою рукою до правого вуха».
- **Орієнтація у навколишньому просторі:** Визначення просторового розташування предметів (праворуч, ліворуч, позаду, спереду).
- **Опрацювання просторових напрямків на аркуші:** Це критично важливо для письма зліва направо. *Наприклад:* Позначення напрямків стрілок у зошиті (зліва направо, згори донизу).

2. Розвиток зорового та буквеного гнозису, аналізу та синтезу

Робота спрямована на впізнавання літер та фігур і їх аналіз.

- **Вправи на впізнавання та гнозис:**

- ★ Назвати предмети, зображені контурно, пунктиром, в умовах зашумлення або накладання (за Поппельрейтером).
- ★ **Виділення фігури**, замаскованої в іншій, більш складній структурі.

- **Вправи на аналіз літер:**

- ★ Визначити, зі скількох елементів складається подана буква.
- ★ Розв'язати приклади з елементів літер (один елемент + другий елемент = літера).
- ★ Порівняння графічно подібних літер та знаходження елементів, за якими вони відрізняються (наприклад, ЛА, ЛМ, ВР, ВЗ).

3. Корекція та розвиток дрібної моторики рук

Це допомагає автоматизувати навичку письма.

- **Кінестетична організація рухів:** Відтворення статичних поз пальців, зокрема, за допомогою «пальчикової абетки» для закріплення графічного образу літери.
- **Кінетична організація рухів:** Динамічні вправи (послідовна зміна положень: ТИПУ «кулак – долоня – ребро», але інші, бо ця вправа діагностична).

- **Графічні вправи:**

- ★ Заштриховування фігур різними лініями (прямою вертикальною, хвилястою, спіральною).
- ★ Обведення малюнків за контуром або пунктирами.
- ★ Графічні диктанти у сітці зошита (наприклад, «5 клітинок донизу, 1 – праворуч, 4 –догори» для малювання літер).

- **Вправи для закріплення образу літери:** Написання літери в повітрі, обведення за шаблоном, обмацування об'ємної літери із заплющеними очима.

IV. Подолання лексико-граматичних помилок

Ця робота спрямована на формування уявлень про морфологічні елементи слова та синтаксичну будову речення.

1. Робота над наголосом

Наголос – це передумова для засвоєння орфограм.

• Приклади вправ:

- ★ Визначити кількість складів у слові та назвати наголошений.
- ★ Поділити слова на склади та **записати тільки наголошені склади**.
- ★ Намалювати графічну схему слова і поставити наголос.

2. Корекція та розвиток граматичної будови мови (Морфологія)

Розвиваємо словозміну, словотворення та морфологічний аналіз.

• Словозміна:

- ★ Вживання іменників в однині та множині.
- ★ **Вживання прийменниково-відмінкових конструкцій** (з опорою на малюнки).
Наприклад: «Пташка влетіла у гніздо. Пташка відлетіла від гнізда».

- ★ Узгодження прикметників з іменниками за родом і числом. *Наприклад: «Огірок продовгуватий, а вишня...».*

- **Словотворення:**

- ★ Формування вмінь використовувати суфікси, що мають розмірно-оцінне значення (*будиночок, кошенятко*), або позначають професію (*тракторист*).
- ★ Використання префіксів, що позначають просторові співвідношення (наприклад, *відбігти, набігти, перебігти*).
- ★ **Морфологічний аналіз:** Визначення «зайвого» слова у ряду споріднених (*лисиця, лисячий, лисий, лисенятко*).

3. Робота над структурою речення (Синтаксис)

Вчимо учнів складати речення, правильно узгоджувати слова та контролювати синтаксичний рівень.

- **Складання речень:** Починаємо з двоскладових речень (*Дівчинка читає*) і переходимо до поширених (підмет, присудок, прямий додаток, обставина). Використовуємо наочний матеріал, графічні схеми та фішки, які позначають слова.

- ✓ **Приклади вправ на складання:**

- ★ Скласти речення за опорними словами та запитаннями: *Хто? Де? Що робить? Що?*.
- ★ **Упорядкування деформованих речень:** Скласти речення із хаотично поданих слів (наприклад, *біля, учні, зібралися, школи*).
- ★ **Поширення речень:** Поширення коротких речень за запитаннями (*селяни косили — Що? Де?*).
- ★ **Визначення зв'язків слів:** Учні встановлюють зв'язок між членами речення за допомогою граматичних запитань. *Наприклад:* У реченні «Оленка вишиває рушничок» встановлюємо зв'язок: Вишиває (що?) рушничок.
- ✓ **Узгодження слів (Керування): Робота над аграматизмами.**
 - ★ Робота над відмінками: Навчання практичному вживанню різних відмінкових значень (наприклад, Родовий відмінок у значенні прямого об'єкта при дієсловах із заперечною часткою не: Михайлик не привітав (друг) — друга).
- ✓ **Робота над семантикою речення: Формування розуміння змісту, особливо складних конструкцій.**

Приклади вправ на семантику:

- ★ Розуміння зворотного порядку слів: «Хлопчика запросила дівчинка. Хто зробив запрошення?».
- ★ Розуміння інвертованих конструкцій: «Траву їсть корова. Хто їсть траву?».

★ Розуміння **порівняльних конструкцій**: «Слон більший за вовка. Хто менший?».

4. Збагачення лексичного запасу

Ця робота тісно пов'язана з подоланням семантичних помилок.

- **Розвиток якісних ознак**: Добір якісних, відносних та присвійних прикметників (Який? Яка? Яке?).
- **Робота над багатозначними словами**: Пояснення значень слів (*ключ, ручка, коса*) та добір до них антонімів чи синонімів.
- **Робота над переносним значенням** слів, прислів'їв та приказок.

Ось так, крок за кроком, ми вибудовуємо міцну основу для писемного мовлення, перетворюючи складні процеси на чіткі та автоматизовані навички!